

GESCHIEDFILOSOFIE IN ANGELSAKSISCH PERSPECTIEF

w.j. van der dussen

Dr. W.J. van der Dussen is docent geschiedfilosofie aan de Universiteit van Nijmegen en is onlangs gepromoveerd op een proefschrift over de geschiedfilosoof Collingwood.

Het begrip 'Angelsaksisch' verwijst in eerste instantie naar een bepaald taalgebied, te weten het Engelse. Als zodanig is het analoog aan de begrippen 'Frans' of 'Duits'. Een relevant verschil is echter dat het Engelstalige gebied geografisch omvangrijker en meer verspreid is dan het Frans- of Duitstalige en daardoor meer diffuus. Toch is het mogelijk om in de filosofie van een Angelsaksische traditie te spreken, waarbij de ontwikkelingen in Engeland een centrale rol spelen. Het verdient echter aanbeveling om deze traditie in die zin ruim op te vatten, dat zij vooral in deze eeuw ook belangrijke stimulansen heeft ontyngan van het Europese continent. Alvorens te komen tot de bijdrage van het Angelsaksische denken tot de geschiedfilosofie, is het zinvol eerst in het kort iets te zeggen over de achtergronden van deze traditie in de geschiedenis van de filosofie in het algemeen.

achtergronden

Onder de intellectuele bezigheden van de mens neemt de filosofie in zoverre een unieke positie in, dat de vraag wat filosofie eigenlijk is of beter, wat zij behoort te zijn, door de eeuwen heen een centraal probleem is gebleven binnen de filosofie. Er zijn dan ook de meest diverse antwoorden op gegeven, van de vrijblijvende Griekse verbazing, tot de dienstmaagd van de theologie, het logische fundament van de wetenschappen of haar eigen opheffing in de verandering van de wereld, zoals Marx het wilde.

Een bruikbaar en nog steeds actueel onderscheid dat men ten aanzien van de diverse vormen van en visies op de filosofie kan maken is dat tussen een materiële en formele vorm van filosofie. De eerste ontwikkelt inhoudelijke theorieën omtrent bepaalde fundamentele aspecten van de werkelijkheid. Zij doet bijvoorbeeld uitspraken over de ziel, het bestaan van God, het geschiedverloop, of probeert aan te tonen dat de werkelijkheid in essentie materieel of geestelijk van aard is. In de ethiek ontwikkelt deze vorm van filosofie inhoudelijke richtlijnen voor het juiste handelen. In tegenstelling tot de materiële filosofie houdt de formele zich niet met inhoudelijke zaken omtrent de werkelijkheid bezig, maar met de vraag hoe we tot kennis van de werkelijkheid komen. Traditioneel behoort dit tot het wezen van de logica en kennistheorie.

De Angelsaksische filosofische traditie heeft zich bij uitstek bewogen op laatstgenoemd gebied. De kentheoretische reflectie kreeg in de 17e en 18e eeuw concrete gestalte met Francis Bacon, Locke, Berkeley en Hume. Hoewel er wezenlijke verschillen tussen hen bestaan, kunnen zij allen worden gerekend tot de stroming van het empirisme, die als wezenlijk kenmerk heeft dat alle kennis tot ervaringsgegevens wordt herleid. Zij beschouwden het niet zo zeer als hun taak om inhoudelijke kennis omtrent de werkelijkheid te verschaffen, als wel om onze kennis ervan te verhelderen. Of, zoals Locke het kernachtig uitdrukt in het begin van zijn "Essay Concerning Human Understanding" in een "Epistle to the Reader": "... it is ambition enough to be employed as an under-labourer in clearing ground a

little, and removing some of the rubbish that lies in the way to knowledge". Veel van deze "rubbish" is te wijten aan de taal, volgens Locke - een idee dat in deze eeuw een grote actualiteit heeft gekregen. "Vague and insignificant forms of speech, and abuse of language", aldus Locke in dezelfde "Epistle", "have so long passed for mysteries of science; and hard and misapplied words, with little or no meaning, have, by prescription, such a right to be mistaken for deep learning and height of speculation, that it will not be easy to persuade either those who speak or those who hear them that they are but the covers of ignorance, and hindrance of true knowledge".

In de 19e eeuw is John Stuart Mill de belangrijkste vertegenwoordiger van de Engelse empiristische traditie. Naast vele andere zaken, heeft hij zich uitvoerig beziggehouden met de wetenschapstheorie, waarbij hij een op de psychologie gebaseerd positivisme ontwikkelde. Na een kort Hegeliaans-idealistisch intermezzo op het einde van de 19e eeuw is er sprake van een nieuwe oriëntatie van het Angelsaksische denken vanaf 1900. Hoewel er een continuïteit is van de formele vorm van filosoferen, worden toch vooral nieuwe wegen ingeslagen. De ontwikkelingen in de logica, wiskunde en de natuurwetenschappen liggen hieraan ten grondslag, terwijl verder sterk de nadruk wordt gelegd op de vele aspecten van taal en betekenis. Men kan hierbij ruwweg een onderscheid maken tussen de ontwikkelingen voor en na de Tweede Wereldoorlog. In de eerste periode spelen vooral het logisch atomisme van Russell en de figuur van Moore een centrale rol. Van groot belang in deze periode is ook de "Tractatus Logico-Philosophicus" (1921) van de Oostenrijker Wittgenstein, die het uitgangspunt is geweest van het logisch positivisme van de 'Wiener Kreis'. Deze stroming heeft in Engeland echter pas later bekendheid gekregen, met name na Ayer's "Language, Truth and Logic" (1936).

Het is uiteraard niet mogelijk hier een poging te doen de diverse stromingen nader te behandelen. Zij

worden wel aangeduid met de zeer globale term "analytische filosofie". Enkele gemeenschappelijke kenmerken zijn er echter wel van te geven. Zo verzetten zij zich alle tegen de "materiële" filosofie, met name zoals deze tot uitdrukking pleegt te komen in de metafysica. Verder staat de analyse van kennis en taal centraal. Bij Russell neemt dit de vorm aan van een theorie, waarbij uitspraken worden gereduceerd tot "atomaire" proposities, die een bepaald deel van de werkelijkheid zo nauwkeurig mogelijk dekken, terwijl in het logisch positivisme zinvolle uitspraken worden gereduceerd tot hetgeen verifieerbaar is. Moore, daarentegen, hield zich vooral bezig met het nauwkeurig analyseren van algemene filosofische begrippen.

na wo. II

De periode na de Tweede Wereldoorlog geeft de ontwikkeling te zien van de "ordinary language" filosofie. Zoals de term al aangeeft, houdt zij zich bezig met de analyse van de "gewone" taal en zij verschilt in zoverre van de eerder aangegeven vormen van analyses, dat uitdrukkelijk geen poging wordt ondernomen zinvol taalgebruik op kunstmatige wijze te reduceren tot bepaalde rigide vormen. Deze vorm van filosoferen gaat in feite terug op Moore, maar heeft haar belangrijkste stimulans gekregen van Wittgenstein. We spreken hier echter over een andere Wittgenstein dan de schrijver van de "Tractatus". Sinds 1930 is Wittgenstein, inmiddels hoogleraar in Cambridge, immers geheel nieuwe wegen ingeslagen. Het resultaat ervan is neergelegd in zijn posthuum verschenen "Philosophical Investigations" (1953). Tot op de dag van vandaag heeft dit werk een enorme invloed uitgeoefend op het Angelsaksische denken. Het heeft als centraal thema dat door middel van een nauwgezette taalanalyse bepaalde filosofische "puzzels" kunnen worden opgelost, een benadering die door Wittgenstein zelf als "therapeutisch" is aangeduid.

De hier beschreven ontwikkelingen zijn in zoverre "Angelsaksisch" in de ware zin des woords te noemen, dat zij

ook het Amerikaanse denken sterk hebben beïnvloed. Het logisch positivisme heeft zich zelfs vanaf de dertiger jaren in de Verenigde Staten verder ontwikkeld. Dit is vooral te danken aan het feit dat deze stroming niet strookte met de nationaal-socialistische ideologie, waardoor figuren als Carnap, Hempel en Tarski zich genoodzaakt zagen hun heil elders te zoeken. Met betrekking tot het Amerikaanse denken dient men echter wel te bedenken dat dit meer omvat dan de Angelsaksische traditie zoals deze hiervoor in het kort is weergegeven. Het pragmatisme is immers te beschouwen als een eigen Amerikaanse filosofische traditie en typisch Europees-continentele theorieën, als die van de fenomenologie, hebben er verder een grotere weerklank gevonden - vooral in de laatste jaren - dan in Engeland.

geschiedenis en filosofie

Om de bijdrage van het Angelsaksische denken aan de geschiedfilosofie in het juiste perspectief te plaatsen is het nodig eveneens eerst iets over de geschiedfilosofie in het algemeen te zeggen. De geschiedenis is vanouds door de filosofen uiterst stiefmoederlijk behandeld. Zo stelde Aristoteles al in zijn "Poëtica" dat de dichtkunst van meer waarde is dan de geschiedenis, omdat zij uitspraken doet van algemeen karakter, terwijl de geschiedenis zich met individuele dingen bezighoudt. Geschiedenis kreeg al gauw - voor het eerst expliciet bij Polybius - de pragmatische en weinig wetenschappelijke functie om de mensen te beleren aan de hand van lichtende en stichtende voorbeelden uit het verleden. Deze functie is door de Christelijke geschiedschrijving met grote nadruk overgenomen.

Toen Descartes in het begin van de 17e eeuw in zijn "Discours de la Méthode" zocht naar de zekere uitgangspunten van de kennis en hiertoe de diverse wetenschappen de revue liet passeren, besteedde hij ook enige aandacht aan de geschiedenis. Zijn oordeel was zeer negatief: door te veel aandacht te besteden aan het

verleden wordt men een vreemdeling in de eigen tijd en verder krijgt men alleen maar uiterst onbetrouwbare informatie voorgeschoteld omtrent dit verleden, in de vorm van fabels en mythen. Terwijl volgens Descartes alleen de wiskunde zekere kennis kan verschaffen, gaat Newton een stap verder en verwerkt de wiskunde in natuurwetenschappelijk onderzoek. Vanwege de grote successen die de natuurwetenschappen volgens Newtoniaans model hebben weten te bereiken, is dit model generaties lang - tot rond 1900 - norm gevend geweest voor iedere aanspraak op wetenschappelijkheid.

Omdat de geschiedwetenschap zeer ver is verwijderd van dit natuurwetenschappelijk model heeft het nauwelijks enige aandacht van de filosofen gekregen. Haar functie en pretentie bleven pragmatisch van aard, terwijl een historische totaalvisie ook geen probleem was: zij werd immers bepaald door het Christendom. Pas in de Verlichting kwam hierin verandering, toen ter vervanging van God naarstig werd gezocht naar gesecculariseerde totaalconcepties, die bepalend zouden zijn voor de geschiedenis. Voor Kant is dat de Natuur, voor Hegel de Idee, terwijl Concordet zoekt naar een wetmatige grondslag van het geschiedverloop, die in de toekomst geëxtrapoleerd zou kunnen worden. In de 19e eeuw worden soortgelijke pogingen ondernomen door mensen als Comte, Marx en Spencer, waarbij de evolutietheorie van Darwin inmiddels ook haar invloed doet gelden.

Met name aan de Duitse universiteiten ontwikkelde zich inmiddels in deze periode de academische geschiedwetenschap. Deze ontwikkeling stond geheel los van de speculatieve visies, zoals zij door filosofen werden ontwikkeld en zij zette er zich zelfs scherp tegen af. Vooral Hegel was een steen des aanstoets. Hoewel het zoeken naar historische wetten uit den boze was, was de pretentie van wetenschappelijkheid wel degelijk aanwezig. Zij werd gezocht in een nauwkeurig onderzoek naar de historische "feiten". Deze moesten zo objectief, d.w.z. onbevooroordeeld mogelijk bestudeerd worden: het verleden moest spreken en niet de historicus. Deze houding hield een vijandigheid in ten aanzien van

iedere theorievorming. Impliciet bevat zij natuurlijk wel degelijk een kentheoretische stellingname; zij is het best te omschrijven als een vorm van naïef realisme, waarbij men ervan uitgaat dat het "objectieve" verleden zo getrouw mogelijk moet worden weergegeven. Hoewel dit naïeve realisme niet meer door iedere historicus wordt onderschreven, is de theorievijandigheid die eraan ten grondslag ligt de geschiedwetenschap tot de dag van vandaag bijgebleven.

Het onderzoek naar de theoretische grondslagen van de geschiedwetenschap is dan ook niet het werk geweest van historici (Droysen moet hierbij wel als uitzondering worden genoemd), maar van filosofen. Het zijn met name Duitse filosofen geweest, als Windelband, Dilthey en Rickert, die zich hiermee hebben beziggehouden. Vooral de theorie van Dilthey heeft grote invloed gehad. Hij wilde de "Geisteswissenschaften" kentheoretisch funderen tegenover de "Naturwissenschaften". Het ging hem echter om meer. De geesteswetenschappen, waarvoor de geschiedwetenschap model stond, hadden in zijn ogen duidelijk ook een wereldbeschouwelijke functie. Zijn theorie was in feite gebaseerd op een meta-fysica van levensfilosofische signatuur. Het wereldbeschouwelijke aspect van Dilthey's denken blijkt bijvoorbeeld uit een passage als de volgende:

"Das historische Bewusstsein von der Endlichkeit jeder geschichtlichen Erscheinung, jedes menschlichen und gesellschaftlichen Zustandes, von der Relativität jeder Art von Glauben ist der letzte Schritt zur Befreiung des Menschen. Mit ihm erreicht der Mensch die Souveränität, jedem Erlebnis seinen Gehalt abzugewinnen, sich ihm ganz hinzugeben, unbefangen, als wäre kein System von Philosophie oder Glauben, das Menschen binden könnte. Das Leben wird frei vom Erkennen durch Begriffe; der Geist wird souverän allen Spinneweben dogmatischen Denkens gegenüber. Jede Schönheit, jede Heiligkeit, jedes Opfer, nach-erlebt und ausgelegt, eröffnet Perspektiven, die eine Realität aufschliessen. Und ebenso nehmen wir

dann das Schlechte, das Furchtbare, das Hässliche in uns auf als eine Stelle einnehmend in der Welt, als eine Realität in sich schliessend, die im Weltzusammenhang gerechtfertigt sein muss. Etwas, was nicht weggetäuscht werden kann. Und der Relativität gegenüber macht sich die Kontinuität der schaffenden Kraft als die kernhafte historische Tatsache geltend."1)

De theorie van Dilthey vormt de filosofische grondslag van het Duitse historisme en de hermeneutiek. Mede door de sociaal-politieke ontwikkelingen kwam het historisme na de Eerste Wereldoorlog steeds meer in een crisis. Sinds de beschrijving van deze crisis in 1932 door Heussi 2) is het historisme van het toneel verdwenen, niet in de laatste plaats door de crisis van veel ingrijpender aard waar Duitsland in verzeild raakte. Dit wil natuurlijk niet zeggen dat bepaalde aspecten van het historisme, met name de methodologische, niet nog steeds actueel zijn.

de angelsaksische traditie

Heeft de Duitse filosofie zich sinds de vorige eeuw dus uitdrukkelijk met de geschiedenis beziggehouden, dit kan bepaald niet worden gezegd van de Angelsaksische. Er is een eenzame uitzondering hierop: de in 1874 verschenen "Presuppositions of Critical History" van de Engelse idealist Bradley, waarin een poging wordt gedaan de grondslagen te leggen voor een kritische geschiedwetenschap in antwoord op het scepticisme dat het resultaat was van de bijbelkritiek van de Tübingen school.

Het gebrek aan belangstelling van de Angelsaksische filosofie voor de geschiedenis hoeft ons niet te verbazen. We hebben gezien hoe deze filosofie er sterk op is gericht alle aanspraken op kennis zo nauwkeurig mogelijk te analyseren en te funderen op de empirische werkelijkheid. De wiskunde, de logica en de natuurwetenschappen staan in dit denken centraal. Onze kennis van het verleden staat in schril contrast met deze wetenschappen, omdat zij nooit op directe er-

varing kan berusten. Filosofen die zich wel met de geschiedenis hadden beziggehouden moesten verder door filosofen van Angelsaksische signatuur wel als afschrikwekkend worden ervaren. Hun afkeer van de metafysica werd immers alleen maar bevestigd door de hemelbestormende speculaties van een filosoof als Hegel. Ook een passage als de hierboven geciteerde van Dilthey zou door hen worden afgedaan als nietszeggende woordenkramerie, waar een nauwkeurige analyse weinig heel van zou laten.

De belangstelling voor de geschiedwetenschap heeft zich binnen de Angelsaksische filosofie voor het eerst gemanifesteerd vanuit een onverwachte hoek. In 1942 gooide de in de dertiger jaren naar de Verenigde Staten geëmigreerde Duitse positivist Carl Hempel de knuppel in het hoenderhok met het beroemd geworden artikel "The Function of General Laws in History".³⁾ In dit artikel schetst Hempel vanuit de positivistische 'unity of science' visie een universeel model voor wetenschappelijke verklaringen. Een verklaring bestaat volgens hem uit de afleiding van het explanandum uit bepaalde 'determining conditions' en bepaalde universele wetten of hypothesen. Hoewel de bepalende voorwaarden als de oorzaak van een te verklaren gebeurtenis worden beschouwd, is dit alleen correct als zij door middel van empirische wetten met het te verklaren feit kunnen worden verbonden: het explanandum kan dan worden afgeleid uit de universele wetten of hypothesen plus de bepalende voorwaarden. Volgens dit model komt een verklaring neer op een omgekeerde voorspelling, d.w.z. bij een verklaring wordt vanuit het gevolg naar de bepalende voorwaarden gezocht, terwijl bij een voorspelling wordt uitgegaan van de bepalende voorwaarden, om van hieruit de gevolgen te voorspellen. In beide gevallen spelen universele wetten of hypothesen een essentiële rol. Dit laatste aspect staat centraal in Hempel's betoog. Ook historische verklaringen moeten volgens hem verwijzen naar universele wetten of hypothesen. Hempel is er zich van bewust dat historici deze maar zelden expli-

ciet naar voren brengen in hun verklaringen. De reden hiervan is dat zij hetzij als vanzelfsprekend worden aangenomen, hetzij moeilijk exact gedefinieerd kunnen worden. Hempel spreekt in dit verband van "explanation sketches", die meestal door historici worden gegeven. Deze zouden echter empirisch moeten worden opgevuld om aanspraak te kunnen maken op een volledige verklaring.

dray

In het eveneens klassiek geworden "Laws and Explanation in History" (1957) heeft de Canadese filosoof Dray zich principieel verzet tegen het positivistische verklaringsmodel van Hempel - door hem het "covering law model" genoemd. Dray, die zijn filosofische opleiding in het Oxford van na de Tweede Wereldoorlog heeft gehad, is als een exponent te beschouwen van de inmiddels aldaar florerende 'ordinary language' filosofie. In zijn geval is er alleen geen sprake van de 'gewone' dagelijkse taal, maar van datgene wat 'gewone' historici doen. Dat wil zeggen, Dray neemt als uitgangspunt de historische verklaringen, zoals deze in feite door historici worden gegeven. In tegenstelling tot Hempel probeert hij dus niet een normatief model te ontwikkelen, waaraan historische verklaringen zouden moeten voldoen: hij gaat ervan uit dat historici verklaringen geven en analyseert vervolgens hoe zij dat doen. Het 'covering law model' is volgens Dray te beperkt. Overgenomen van de natuurwetenschappen kan het naar zijn mening niet zo maar worden overgeplant op historische verklaringen. In de praktijk blijkt dit model dan ook noch een noodzakelijke, noch een voldoende voorwaarde te zijn voor verklaringen zoals zij in feite door de geschiedwetenschap worden ontwikkeld. Dray legt de nadruk op de pragmatische dimensie bij historische verklaringen, waarbij een verklaring de functie heeft een bepaalde onduidelijkheid of verwarring weg te nemen. Van hieruit ontwikkelt hij een zogenaamd rationeel verklaringsmodel. Volgens dit model probeert een histo-

ricus bij het verklaren van een handeling informatie te verkrijgen omtrent hetgeen de agens geloofde dat de feiten van zijn situatie waren, inclusief de mogelijke gevolgen van bepaalde handelingen, waarvan hij gelooft dat ze voor hem openstaan en wat hij tot stand wil brengen, d.w.z. zijn motieven. Men komt dan tot een begrip van een handeling als de historicus de redelijkheid van de agens inziet en duidelijk weet te maken, gegeven de overtuigingen en doeleinden waarnaar wordt verwezen. De handeling kan dan als een 'geschiede' worden aangeduid door de rationale ervan bloot te leggen.

walsh

Enkele jaren voor Dray's boek was inmiddels in 1951 een "Introduction to Philosophy of History" verschenen van de eveneens uit Oxford afkomstige filosoof Walsh. Na bijna 30 jaar moet men constateren dat dit boekje nog steeds de meest elementaire en heldere inleiding is in de geschiedfilosofie. Het vereist weinig filosofische voorkennis. Hoewel Walsh in zijn voorwoord zegt dat het primair voor filosofen is geschreven, kan het daarom ook zeer wel door historici worden gebruikt. Hoe ongebruikelijk het in die tijd nog was voor een Engelse filosoof om zich met de geschiedenis bezig te houden blijkt uit het feit dat Walsh het nodig acht in het begin van zijn boek uitvoerig uiteen te zetten waarom hij zich met zo'n verdacht onderwerp bezighoudt. Met het begrip geschiedfilosofie werden immers vooral figuren geassocieerd als Hegel, Spengler en de in die jaren geruchtmakende Toynbee. Zoals hiervoor al aangegeven, kon het vaak uiterst speculatieve karakter van hun theorieën voor filosofen grootgebracht in de Angelsaksische traditie alleen maar werken als een rode lap op een stier. Walsh legt dan ook uit dat hij zich niet zozeer met deze 'materiële' en speculatieve vorm van geschiedfilosofie wil bezighouden, maar met de filosofie van de geschiedwetenschap. Wat ik in feite wil doen, legt hij zijn

lezers uit, is een kritische reflectie op bepaalde filosofische aspecten die inherent zijn aan deze wetenschap. Dit past geheel in de Angelsaksische traditie en heeft alleen een wat ongebruikelijke wetenschap tot object. Walsh wijst in dit verband op de dubbele betekenis van het woord 'geschiedenis', dat zowel naar het verloop van verleden gebeurtenissen kan verwijzen als naar de bestudering ervan. Analooq aan dit onderscheid kan men spreken van een geschiedfilosofie, die zich bezighoudt met het geschiedverloop en een die zich richt op de geschiedwetenschap: de eerste is 'speculatief' en de tweede 'kritisch'. Deze onderscheiding is sindsdien algemeen aanvaard; in plaats van 'speculatieve' spreekt men ook wel van 'materiële' geschiedfilosofie, terwijl in plaats van 'kritische' ook de termen 'formele' of 'analytische' geschiedfilosofie worden gebruikt.

collingwood

Walsh's inleiding tot de geschiedfilosofie is niet zo maar uit de lucht komen vallen. Zij is niet los te zien van een na de Tweede Wereldoorlog plotseling opkomende belangstelling voor de geschiedenis. Naast de al genoemde Toynbee was deze belangstelling vooral te danken aan de in 1946 posthuum verschenen "Idea of History" van de eveneens uit Oxford afkomstige filosoof Collingwood. Zowel van de kant van filosofen als van historici kreeg dit boek al dadelijk veel aandacht. Walsh was een van de eersten die het belang ervan inzag. Deze belangstelling voor Collingwood ligt in eerste instantie niet erg voor de hand, omdat hij al gauw als idealist werd bestempeld en als een volgeling van Hegel en Croce. In Engeland is de invloed van zijn theorieën dan ook uiterst beperkt gebleven. In Noord-Amerika daarentegen is de belangstelling voor Collingwood levend gebleven en de hiervoor in het kort behandelde theorie van Dray is in feite gebaseerd op Collingwood's geschiedfilosofie.

Collingwood was een uitermate veelzijdig denker, die zich naast de filosofie van de geschiedenis met die

van de religie, kunst, natuur en politiek heeft beziggehouden en bovendien een actief archeoloog en historicus was, gespecialiseerd in Romeins Engeland. Hoewel hij in 1935 hoogleeraar werd in Oxford, is hij tijdens zijn leven als filosoof een outcast gebleven. Zijn zeer gevarieerde belangstelling, waaronder ook die voor de anders georiënteerde traditie van het Europese continent, viel in die tijd slecht bij zijn collega's. Hoewel hij tijdens zijn leven zeer veel heeft geschreven is Collingwood pas na zijn dood door de posthume publicatie van "The Idea of History" in ruime kring bekend geworden.

"The Idea of History" bestaat uit twee gedeeltes: een historisch overzicht van het denken over de geschiedenis en een samenraapsel van al eerder gepubliceerde en ongepubliceerde essays over de geschiedwetenschap. Vooral het laatste deel van het boek heeft zeer veel stof doen opwaaien. Collingwood houdt een vurig pleidooi voor de autonomie van de geschiedwetenschap, d.w.z. dat de geschiedenis een wetenschap van geheel eigen karakter is, naast de wiskunde en de natuurwetenschappen. Het object van de historicus, aldus Collingwood, betreft steeds menselijke handelingen en hierbij is altijd een denken betrokken. Het is op dit denken dat hij zijn aandacht richt en om deze reden komt Collingwood tot zijn bekende uitspraak dat alle geschiedenis die van het denken is. Dit denken uit het verleden kan alleen worden achterhaald door het letterlijk te herdenken.

Collingwood is door zeer velen bekritiseerd als een extreem intellectualist, die door middel van de methode van het herdenken een directe toegang tot het verleden dacht te verkrijgen. Volgens anderen is deze interpretatie niet juist en heeft Collingwood met zijn theorie geen historische methode willen geven, maar een filosofische analyse van de vraag hoe historische kennis mogelijk is. Ik zal hier niet ingaan op alle mogelijke interpretaties, die ook ten aanzien van andere aspecten van Collingwood's geschiedfilosofie gegeven zijn en volstaan met enkele algemene opmerkingen.

In de eerste plaats moet niet wor-

den vergeten dat "The Idea of History" geen uitgewerkt boek is, maar een door Collingwood's leerling Knox samengestelde keuze uit de nalatenschap van Collingwood's geschriften. Verder zijn de visies zoals deze in dit boek worden uitgewerkt in feite niet te begrijpen zonder Collingwood's overige filosofische geschriften erbij te betrekken; dit geldt met name voor zijn 'philosophy of mind'. Tenslotte moeten ook Collingwood's archeologische en historische geschriften worden betrokken bij de interpretatie van zijn geschiedfilosofische theorieën. Het belang van deze punten voor een juiste interpretatie van Collingwood wordt steeds meer onderkend, met het gevolg dat de visie op zijn theorieën de laatste jaren sterk in beweging is. Dit zal ongetwijfeld worden gestimuleerd door het feit dat sinds kort Collingwood's ongepubliceerde manuscripten kunnen worden geraadpleegd.

4) Uit deze manuscripten blijkt dat Collingwood zich al sinds 1926 (en niet sinds 1936 zoals Knox in "The Idea of History" stelt) uitvoerig en systematisch met de geschiedfilosofie heeft beziggehouden. Hij toont zich verder geenszins de eenzijdige idealist en intellectualist, zoals hij door zo velen is gezien. In zijn colleges, die vaak volledig zijn uitgeschreven, gaat Collingwood steeds uit van de geschiedwetenschap, zoals deze in de praktijk wordt beoefend en analyseert er bepaalde methodologische en theoretische problemen van. We hebben gezien dat deze benadering pas na de Tweede Wereldoorlog actueel is geworden. Zo blijkt Collingwood wel degelijk in de Angelsaksische traditie te passen. Dit geldt ook voor zijn visie op de geschiedenis als een kritische en rationele wetenschap, die ver staat van de meer irrationele Duitse benadering, met al haar levensbeschouwelijke en metafysische aspecten.

verdere ontwikkelingen...

Met de figuren van Hempel, Dray, Walsh en Collingwood zijn alleen de uitgangspunten genoemd van de Angelsaksische geschiedfilosofie zoals

deze zich sinds de Tweede Wereldoorlog heeft ontwikkeld. Vanuit de standpunten van Hempel en Dray heeft zich een omvangrijke literatuur ontwikkeld rond het onderwerp van de historische verklaring. Hempel en Dray hebben meer dan eens rechtstreeks de degens gekruist, waarbij Hempel zijn rigide verklaringsmodel heeft moeten afzwakken. Door anderen zijn er verder talloze tussenposities ontwikkeld tussen het 'covering law' en 'rationele' verklaringsmodel. Toen de belangstelling voor de geschiedwetenschap eenmaal was gewekt kon deze niet meer beperkt blijven tot historische verklaringen. Zo zijn in de loop der jaren vele andere onderwerpen het voorwerp van discussie geweest, zoals dat van de historische objectiviteit, causaliteit, relevantie, individualisme versus holisme, waardeoordelen en het narratieve element. 5) Langzamerhand heeft een keur van filosofen van Angelsaksische origine, zoals Mandelbaum 6), Donagan, Dray, Walsh, Mink, Morton White, Passmore, Berlin, Gardiner, Gallie en Danto zich met deze onderwerpen beziggehouden. Het aardige van de wijze waarop zij dat doen is, dat er echt van een discussie kan worden gesproken. Hiervoor is het allereerst nodig dat het om relevante onderwerpen gaat, maar ook dat het er om te doen is in de discussie de problemen te verhelderen of een stapje verder te brengen. Hiertoe is de bereidheid vereist eigen standpunten te confronteren met die van anderen en ze zo nodig te herzien. Dit nu behoort, zo zou men kunnen zeggen, tot de Angelsaksische traditie in de filosofie. Met betrekking tot de geschiedfilosofie kan men hierbij wijzen op de herziening van Hempel van zijn verklaringsmodel, maar ook op het feit dat bijvoorbeeld Walsh en Gardiner zich gedwongen hebben gezien hun eerdere Collingwood-interpretaties te herzien. 7) Men zou verder kunnen zeggen dat het een goede gewoonte is in de Angelsaksische traditie om alleen iets te zeggen als je iets te zeggen hebt, d.w.z. een these naar voren brengt of een bijdrage denkt te kunnen leveren aan een discussie.

Deze kenmerken van het Angelsak-

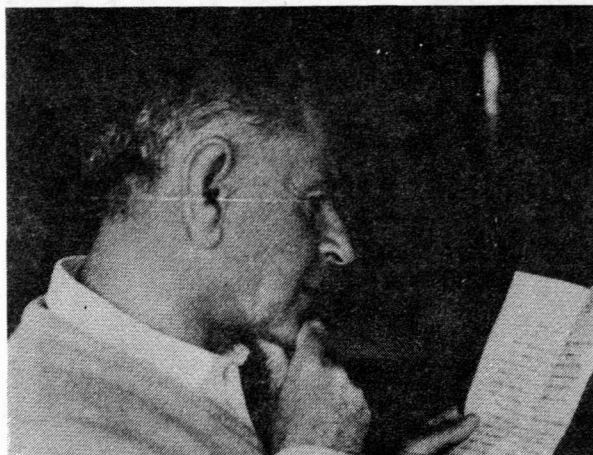
sische denken staan in nogal schril contrast met het Duitse. Nadat het doek voor het Duitse geschiedtheoretische denken in 1933 is dichtgegaan, is dit na de Tweede Wereldoorlog weer uiterst aarzelend en vaak schoksgewijs weer geopend. Hierbij wordt voornamelijk teruggesproken op de Duitse traditie. Het belangrijkste werk op dit terrein is het in 1960 verschenen "Wahrheit und Methode" van Gadamer. Het is sterk beïnvloed door Dilthey en Heidegger en het had - kenmerkend genoeg - net zo goed dertig jaar eerder verschenen kunnen zijn. Gadamer's studie houdt weinig voeling met de geschiedwetenschap en ontwikkelt in feite een meer algemene filosofische hermeneutiek. Bij Gadamer vinden we ook het zo kenmerkende gezwollen Duitse taalgebruik volop aanwezig. Begrippen met een zekere evocerende werking, zoals het 'Darinstehen in einem Ueberlieferungsgeschehen' of 'Horizontverschmelzung', spelen een belangrijke rol in zijn argumentatie. In de in de zestiger jaren omhoog geschoten 'Frankfurter Schule', met haar voormannen Adorno en Habermas, is hetzelfde te bespeuren. Een ander kenmerk van het Duitse denken is het steeds weer teruggrijpen naar bekende autoriteiten als Hegel, Marx of Dilthey en de voortdurende neiging ieder verschijnsel aan de geschiedfilosofische horizon direct te rubriceren binnen een hokje van de Duitse traditie. Binnen deze traditie speelt nog steeds het door Windelband in 1894 gemaakte onderscheid tussen 'nomothetisch' en 'idiografisch' een rol, of dat tussen 'erklären' en 'verstehen', terwijl ook de hermeneutiek en het historicisme zelden onvermeld blijven.

In het Angelsaksische denken spelen laatstgenoemde begrippen geen rol en er is wat de geschiedfilosofie betreft dan ook nauwelijks sprake van een contact tussen het Angelsaksische en Duitse denken. De laatste jaren besteedt men in Duitsland wel enige aandacht aan de Angelsaksische geschiedfilosofie en de belangrijkste boeken van Gadamer en Habermas zijn inmiddels in het Engels vertaald. Van een discussie tussen beide tradities is echter nauwelijks sprake. Een boek als Acham's "Analytische Geschichts-

philosophie" (Freiburg/München, 1974) is vooral een compilatie en mensen als Baumgartner ("Kontinuität und Geschichte") (Frankfurt am Main, 1972) en Schwemmer ("Theorie der rationalen Erklärung") (München, 1976) verstaan de kunst om een begrijpelijke discussie, gevoerd in een helder en duidelijk Engels, om te zetten in een omslachtig Duits en zo de discussie in een mist van woorden te doen verdwijnen.

popper

In een behandeling van de Angelsaksische geschiedfilosofie mag de figuur van Popper niet onvermeld blijven. Popper is als een unieke figuur in het Angelsaksische denken te beschouwen, omdat hij tot geen van de tot nu toe behandelde stromingen van deze traditie behoort. In zijn "Open Society and its Enemies" (1945) en "The Poverty of Historicism" (1956) heeft hij zich uitdrukkelijk met de geschiedenis beziggehouden en wel in de dubbele betekenis van geschiedenis als gebeuren en de wetenschap ervan. Met betrekking tot het eerste aspect verzet hij zich fel tegen het idee dat de geschiedenis een objectieve zin zou hebben, met name tegen de variant van het door hem zo genoemde 'historicisme', waaronder hij de theorie van een historische ontwikkelingswet verstaat.⁸) Wat de geschiedwetenschap betreft, heeft Popper zich vooral met het probleem van de historische verklaring beziggehouden. Na aanvankelijk een model te hebben ontwikkeld dat zeer sterk met dat van Hempel overeenkomt, heeft hij later benadrukt dat het in een historische verklaring gaat om de analyse van de 'logic of the situation'. Omdat Popper als een van de belangrijkste figuren in het hedendaagse Angelsaksische denken is te beschouwen, heeft zijn belangstelling voor de geschiedenis er in niet onbelangrijke mate toe bijgedragen dat dit onderwerp binnen dit denken geaccepteerd is.

Karl Popper

nederlandse traditie

Tot slot nog een enkel woord over de geschiedfilosofie in Angelsaksisch perspectief en de Nederlandse traditie, voor zover hiervan gesproken kan worden. Van de wijze waarop de filosofie in het algemeen in Nederland vanouds is beoefend kan men stellen dat zij altijd sterk verbonden is geweest met wereldbeschouwing en religie. Zij heeft dan ook steeds in nauw contact gestaan met de Duitse filosofische traditie en de Angelsaksische is haar vrijwel volledig voorbij gegaan. Pas in de laatste jaren is herin enige verandering te bespeuren. De verhoogde belangstelling voor het Angelsaksische denken gaat gepaard met een toenemende belangstelling voor wetenschaps-theoretische vraagstukken. Zoals gewoonlijk bij dergelijke verschijnselen, is het moeilijk hierbij aan te geven wat nu de oorzaak en wat het gevolg is; het verschijnsel van de langzaam op gang komende secularisering van het intellectuele leven in Nederland zal er ook wel niet vreemd aan zijn.

In Nederland is het vooral Jan Romein geweest, die het belang van de expliciete bestudering van geschied-theoretische problemen naar voren heeft gebracht. Ik zal hier niet nader ingaan op zijn begrip 'theoretische geschiedenis'.⁹) In het kader van het hier behandelde onderwerp is het alleen van belang erop te wijzen dat Romein dit begrip duidelijk wilde afbakenen van de geschiedfilosofie. Hij ging zelfs zo ver te stellen dat

de filosofie voor de beoefening van de theoretische geschiedenis "eer een na- dan een voordeel was".¹⁰⁾ Romein maakt duidelijk dat hij onder geschiedfilosofie alleen de 'materiële' verstaat, d.w.z. het op speculatieve wijze zoeken naar een 'zin' van de geschiedenis. Met hem waren en zijn nog steeds vele historici van mening dat dit inderdaad typisch het terrein van de geschiedfilosofie is. Het voorgaande overzicht van de Angelsaksische geschiedfilosofie heeft duidelijk gemaakt dat dit idee allang is achterhaald. Deze geschiedfilosofie houdt zich immers vrijwel uitsluitend met de geschiedwetenschap bezig, met uitsluiting van de meer speculatieve, metafysische en levensbeschouwelijke aspecten. Van vele van de onderwerpen die Romein reserveerde voor de theoretische geschiedenis kan dan ook worden gezegd, dat zij bij uitstek het onderwerp vormen van de Angelsaksische geschiedfilosofie. Als voorbeelden kunnen worden genoemd de problemen van de historische objectiviteit, waardeoordelen, het historische oordeel, causaliteit, historische wetmatigheid, relevantie en de verhouding tussen individu en gemeenschap. In tegenstelling tot wat Romein beweerde is de filosofie bij de bestudering van deze problemen geen nadeel, maar een bittere noodzaak. Het gaat hierbij echter wel om een filosofie, zoals deze in de Angelsaksische traditie wordt beoefend. Het te weinig vertrouwd zijn met deze traditie is er vooral de oorzaak van dat de geschiedfilosofie in de Nederlandse historische wereld nog steeds met de nodige scepsis wordt gezien.

noten

1. W. Dilthey, "Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften (1907-1910)", in Gesammelte Schriften, Bd. VII, 290-291.
2. K. Heussi, Die Krisis des Historismus (Tübingen, 1932).
3. Herdrukt in P. Gardiner ed., Theories of History (New York, 1964-4), 344-356.
4. Zie W.J. van der Dussen, "Collingwood's Unpublished Manuscripts", History and Theory 18 (1979), 287-315.
5. Voor de meer recente ontwikkelingen, zie F.R. Ankersmit, "Een nieuwe synthese? Recente ontwikkelingen in de Angelsaksische geschiedfilosofie", Theoretische Geschiedenis 6 (1979), 58-87. Voor een overzicht van de discussie rond de historische narratio, zie F.R. Ankersmit, "Het narratieve element in de geschiedschrijving", Tijdschrift voor Geschiedenis 91 (1978), 181-213.
6. Mandelbaum's The Problem of Historical Knowledge (New York, 1938) is in feite de eerste studie die zich met de geschiedwetenschap bezighoudt. Bij gebrek aan een Angelsaksische traditie op dit terrein in die dagen behandelt hij uitsluitend Europees-continentale geschiedfilosofen.
7. Zie W.H. Walsh, An Introduction to Philosophy of History (London, 1967-3), 70-71. Voor Gardiner vergelijk zijn The Nature of Historical Explanation (Oxford, 1952), 39 en "Historical Understanding and the Empiricist Tradition", in B. Williams and A. Montefiore eds., British Analytical Philosophy (London, 1966), 277.
8. In de zestiger jaren is Popper door de 'Frankfurter Schule' volkomen ten onrechte als een 'positivist' gekwalificeerd. Het is een duidelijke illustratie van de Duitse voorliefde tot een rubriceren in vertrouwde kaders, zonder de moeite te doen een originele theorie, als die van Popper's 'kritisch rationalisme', te begrijpen.
9. Zie zijn "Theoretische Geschiedenis", in Jan Romein, Historische Lijnen en Patronen (Amsterdam, 1976) 245-270.
10. Jan Romein, In de Hof der Historie (Amsterdam, 1951), 16.